

אזאר נאפיסי, לקרוא את לוליטה בטהרן: החיים והספרים (תרגום מאנגלית: אופירה רהט), תל אביב: ידיעות אחרונות וספרי חמד, 2005, עמ' 445.

אחת הסוגות הספרותיות הנפוצות כיום במערב היא ספרי זיכרונות שכותבים גולים מארצות מוסלמיות החיים במערב, ובהם הכותבים מתארים את ילדותם ואת חייהם בארצות מוצאם. ספרים אלה הם, למשל, רודף העפיפונים של ח'אלד חסיני (2004),¹ שעלילתו מתרחשת באפגאניסטאן; *Lipstick Jihad* של הסופרת האיראנית הגולה אזאדה מואבני (Moaveni 2005), שבו היא מתארת את רשמיה מאיראן ואת חייה בארצות הברית לאחר שגלתה; המסע של פרוואנה מאת הסופרת הקנדית דבורה אליס (2005), ששמעה מפי גולים אפגאנים את סיפורם האישי; והרומן המאויר פרספוליס מאת מרג'אן סטראפי (2005), איראנית החיה בפריז.

ביצירתו האוטוביוגרפית, שהופיעה תחילה בשנת 1951 ואחר כך בשם דבר, זיכרון (1981 | 1966), העלה הסופר הגולה ולדימיר נבוקוב (Nabokov) על הכתב פרטים מילדותו באופן עז ובוהק, וניסה לחוות שנית את אירועי העבר הרחוק. לזיכרון תפקיד חשוב בסוגות ספרותיות שונות ובייחוד בספרות הנכתבת בידי גולים. ספרות זו שומרת על חיות סיפורו של הפרט הגולה וכוללת בתוכה נרטיבים המשקפים את האובדן האישי הנגרם לפרט בשל חוויית הגלות. כתיבה אוטוביוגרפית משקפת את הצורך בחיפוש אחר זהות ואת הקושי שבהבניית זהות מורכבת חדשה במציאות חדשה ובשפה חדשה.²

ברשימה זו אדרש לספרי הזיכרונות של גולים איראנים באמצעות עיון בספר לקרוא את לוליטה בטהרן. ספרי זיכרונות מסוג זה, ספרים שהם תוצר של הגלות האיראנית, מופיעים בזרם גובר והולך בעקבות המהפכה האיראנית שהתרחשה בשנת 1979.³ תחילה נכתבו ספרים אלה רק בשפה הפרסית, ולאחר מכן בשפות המדינות בהן השתקעו הגולים, מעבר שהרחיב כמובן את קהל קוראיהם. כדברי הסופר האיראני

* ברשימה זו אעקוב אחר התעתיק המקובל בכתב העת ג'מאעה, אלא אם כן אצטט מן הספר עצמו. אני מודה לחגי רם ולינון אינגולץ על הארותיהם.

1 כפילות התעתיקים לשמו של ח'אלד חסיני נובעת מהשוני בין התעתיק שנבחר בתרגום הספר לעברית על ידי הוצאת מטר – 'חאלד חוסיני', לבין התעתיק המבוסס על המקור הערבי שבו אשתמש.

2 על גלות וספרות זיכרונות הנכתבת בגולה ראו: Rabin 1998; Bevan 1990; Seidel 1986; Said 2001.

3 על כתיבת ספרות איראנית בגלות ראו: Rahimieh 1992. על אוטוביוגרפיות פרי יצירתן של נשים איראניות ראו: Kaufman 2006.

בזוג עלוי (Alavi) (מת ב-1997), שמאז שנת 1953 חי בגלות במזרח גרמניה וכתב בפרסית: 'לסופר חייבים להיות קוראים. אם ישנה איזושהי תבוסה (defeat) בשביל סופר, היא היותו משולל קוראים. בגלות לא היו לי קוראים. כל מה שכתבתי נשכח והוגלה לפני שראה אור יום'.⁴

בניגוד לתפוצה הנמוכה יחסית של כתביו של בזוג עלוי בהיותו בגולה, ספרה של אזאר נאפיסי, לקרוא את לוליטה בטהרן, אשר הופיע לראשונה בשנת 2003 באנגלית, תורגם לעשרות שפות (ביניהן לשני דיאלקטים של סינית, לדרום קוראנית, לתורכית ולמרבית השפות האירופיות), אך לא לשפה הפרסית. ברשימה זו אני מבקשת לבחון ספר זה בהקשר התרבותי, הפוליטי והחברתי של כתיבתו, בהסתמך על גישתה של חוקרת התרבות מלאני מקאליסטר. מקאליסטר טוענת כי המשמעות 'הגלויה' של הטקסט אינה זהה למשמעות הטקסט בהקשר ההיסטורי שהוא הובנה בו. על כן יש לבחון את ההקשרים ההיסטוריים של תוצרים תרבותיים בכלל ושל טקסטים בפרט ואת האופן שבו הם מתכתבים עם העולם החברתי והפוליטי שבו נוצרו (McAlister 2000: 8). ספר הזיכרונות של אזאר נאפיסי הוא סיפור המהפכה האיראנית מנקודת מבטה של ילידת איראן, והוא מיועד בראש ובראשונה לקהל הקוראים במערב, ובעיקר בארצות הברית, קהל הצמא לידע על אודות ההתרחשויות במרחב המזרח תיכוני והמוסלמי, במיוחד מאז אירועי ה-11 בספטמבר 2001. נגאר מתחדה (Mottahedeh), הבוחנת ספרי זיכרונות של כותבות איראניות על רקע המאורעות הפוליטיים בתקופתנו, מבליטה את הקשר שבין תפוצת ספרות הגולים לאירועים הפוליטיים העכשוויים:

אין זה צירוף מקרים כי זיכרונותיהן של סופרות איראניות החיות כיום במערב, כמו אלו של פירוזה דומאס,⁵ מרג'אן סטראפי ואזאר נפיסי, זכו להצלחה מסחרית בלתי רגילה, בשעה שג'י וושינגטון מעוניינים שארץ מולדתן של מחברות אלו תהייה שדה הקרב הבא במלחמה הטוטאלית של המאה העשרים ואחת (Mottahedeh 2004, תרגום שלי, א"ר).

מתחדה קושרת, כאמור, בין הצלחתם של ספרי הזיכרונות של גולים איראנים בקרב קהל הקוראים בארצות הברית לבין האווירה הפוליטית העכשווית – המאבק העתידי הצפוי בין ארצות הברית לאיראן – במיוחד לנוכח שאיפתה של איראן להתחמש בנשק

4 דברים שנשא בזוג עלוי בנובמבר 1989 בכנס האגודה ללימודי המזרח התיכון בטורונטו, כפי שהובאו אצל: Kashani 1989: 44 המצוטט אצל Rahimieh 1992: 39.

5 מחברת הספר: Dumas, Firoozeh, 2003. *Funny in Farsi: A Memoir of Growing Up Iranian in America*, New York: Random House.

רשימות ביקורת

גרעיני. במילים אחרות, קהל הקוראים כמה לידע שיאשר כל פעם מחדש את ידיעותיו על עצמו, על המזרח התיכון בכלל ועל איראן בפרט, ויצדיק את היציאה ל'מלחמה טוטאלית'.⁶ במסגרת זו, הספר לקרוא את לוליטה בטהרן מבקש לאשר דעות והשקפות קיימות על ה'נאורות', ה'ליברליזם' וה'חילוניות' של ארצות הברית אל מול ה'פיגור' של המזרח בכלל ושל איראן בפרט. איראן נחשבת במערב ל'מדינה מטורפת'.⁷ נאפיסי עצמה עוסקת בכך בראיון שקיים עמה רוברט בירנבאום (Birnbau) בשנת 2004: 'הם [האיראנים] נעשו רגישים באשר לדימויים שלהם, ואני חושבת שתגובה זו נובעת מהעובדה שאנו [האיראנים] כמעט תמיד תוארנו כאובססיביים וכחסרי הגיון' (Birnbau 2004).

אזאר נאפיסי נולדה בטהראן שלפני המהפכה האיראנית למשפחה מכובדת: אביה היה ראש עיריית טהראן ואמה נמנתה עם שש הנשים הראשונות שנבחרו לפרלמנט (מג'לס) בימי השאה. מגיל 13 התחנכה נאפיסי באנגליה ובשווייץ ואף למדה ספרות אנגלית באוניברסיטת אוקלהומה בארצות הברית. היא נישאה לסטודנט איראני והייתה פעילה בחוגים איראניים שמאלניים שהתנגדו לשאה ולאמריקנים התומכים בו. היא התגרשה, וזמן קצר לפני המהפכה האיראנית חזרה לאיראן לאחר שהות ממושכת במערב ונישאה בשנית. לאחר המהפכה החלה נאפיסי ללמד ספרות אנגלית באוניברסיטת טהראן, אך סולקה מאוניברסיטה זו שנה מאוחר יותר, בשנת 1981, בשל סירובה לציית לחובה החדשה לעטות רעלה. בשנת 1987 החלה נאפיסי ללמד באוניברסיטה האסלאמית החופשית (עלאמה טבאטבאאי) אך התפטרה ממשרת ההוראה באוניברסיטה זו בשנת 1995.⁸ ב-1997 היגרה נאפיסי לארצות הברית, וכיום היא פרופסור לספרות אנגלית בבית הספר ללימודים מתקדמים באוניברסיטת ג'ון הופקינס בווינגטון.

הספר פותח בהתפטרותה של נאפיסי ממשרתה האקדמית ובהקמת מועדון קריאה של יצירות ספרותיות:

- 6 וראו גם: Shakman-Hurd 2004: 115-138. שקמן-הרד מתארת את הגישה הגורסת כי בכדי לשמור על ארצות הברית חילונית ודמוקרטית יש להתנגד לרפובליקה האסלאמית של איראן המשליטה עריצות דתית, גישה המחייבת לשמור על דימויה של איראן בעיני אמריקנים רבים כתמונת ראי של ארצות הברית.
- 7 על הקווים הדומים בין השיח הישראלי על איראן לזה האמריקני לפני מהפכת 1979 ובעיקר אחריה ראו: רם 2006.
- 8 בשנת 1994 פרסמה נאפיסי מחקר ביקורתי על הרומנים של ולדימיר נבוקוב: אנ דניא-י דיגר: תאמלי דר את'אר-י ולאדימיר נבאכפ (העולם האחר: עיון ביצירות ולאדימיר נבוקוב), תהראן: טר-י נו, 1373 [1994].

בסתיו 1995, אחרי שהתפטרתי ממשרתי האקדמית האחרונה, החלטתי לרצות את עצמי ולהגשים חלום. בחרתי בשבע מתלמידותי הנאמנות ביותר, והזמנתי אותן לבוא לביתי בכל יום חמישי בבוקר לדיון בענייני ספרות (נאפיסי 2005: 17).

במפגשים סודיים אלה עסקו הנשים בחייהן הפרטיים ובתחושותיהן האישיות במסגרת דיונים ספרותיים ואגב התמודדות עם הדמויות הספרותיות. הספר מחולק לארבעה חלקים שכל אחד מהם נסוב סביב רומן מערבי או סופר מערבי אחר: 'לוליטה', 'גטסבי', 'ג'יימס' ו'אוסטן', ומתמקד בתקופה מסוימת בחייה של נאפיסי ברפובליקה האסלאמית. החלק הראשון, 'לוליטה', מציג את מועדון הקריאה; החלקים 'גטסבי' ו'ג'יימס' מתארים את חיי ההוראה של נאפיסי באוניברסיטאות טהראן בימים הראשונים שלאחר המהפכה ובמהלך מלחמת איראן-עיראק; ובחלק האחרון, 'אוסטן', אנו למדים על חייהן הפרטיים של הנערות:

החדירות האלה לתחום האישי לא היו אמורות לקרות בפגישתנו, אבל הן הסתננו לניתוח היצירות וגרמו לפלישות נוספות. הדיון היה מתחיל בעניינים מופשטים, אך נסחף לתחום החוויות שלנו (נאפיסי 2005: 353).

באמצעות יצירות המופת השונות, מחבריהן והדמויות המאכלסות אותן, נאפיסי מצליחה להביא בפני קוראיה תיאור עמוק של חיי האנשים באיראן ושל מצוקת האינטלקטואלים ואנשי ההוראה במדינה. בעזרת היצירות היא מתארת בפניהם גם את מאבק הנשים, את הסערה במדינה בעקבות המהפכה ואת התמוטטות המארג החברתי הישן ובנייתו של סדר חדש בהתאם לאידיאולוגיה של המשטר המהפכני. כך, נוסף על הצצה לחייהן של הסטודנטיות, השיח הספרותי מספק גם בוננויות על השינויים שחלו באיראן עם המעבר מהתקופה המלוכנית לתקופת הרפובליקה האסלאמית בשנת 1979. אך כפי שאראה להלן, הוא עושה זאת מנקודת מבט אירופוצנטרית.

ספרה של נאפיסי חוזר לימיה הראשונים של המהפכה, עת החלה ללמד באוניברסיטת טהראן. בימים סוערים אלו, בעיצומן של המחאות וההפגנות בשלב 'המהפכה התרבותית' של ח'מיני, השתלטו הסטודנטים על האוניברסיטאות, סילקו חברי פקולטה ו'טיהרו' את תכנית הלימודים. מן הסיפור אפשר ללמוד על התמורות שחלו במערכת החינוך ובחיים האינטלקטואליים באיראן בעקבות המהפכה,⁹ על

9 להרחבה על תהליך האסלאמיזציה של מערכת החינוך באיראן ראו: מנשרי 1992; Mohammadi 1994.

רשימות ביקורת

מלחמת איראן-עיראק, כפי שנראתה מתוך טהראן עצמה, ואף לפתוח צוהר לעולמן של הנשים באיראן המהפכנית. יתר על כן, תגובות הסטודנטים והסטודנטיות של נאפיסי ליצירות מספקות בוננות מעניינת על מחשבותיהם של איראנים צעירים שגדלו בצל המשטר החדש.

בין השאר, נאפיסי מספרת את סיפור הפתוא נגד סלמאן רושדי בעקבות פרסום ספרו פסוקי השטן, ומתארת פרופסורים שנרדפו עם כינון הרפובליקה האסלאמית וכאלה שהוצאו להורג, עימותים בין סטודנטים מרקסיסטים לסטודנטים אסלאמיסטים במהלך שיעור, התקפות אוויריות של צבא עיראק, חייל צעיר שחזר לאוניברסיטה ושם הצית עצמו באש, ומעצר של אחת הסטודנטיות בידי 'משמרות המהפכה' בעת שטיילה על שפת הים הכספי.

הספר מציג את הדרכים שבהן חדר המפעל ההגמוני של הרפובליקה האסלאמית לחייהם של האיראנים, ומנגד, את הדרכים היצירתיות שמצאו גברים ונשים כדי להתנגד למפעל זה וכדי להגשים את חלומותיהם ותשוקותיהם. כך, אנו למדים מן הספר על הגמישות ועל הפלורליזם בחיי היום-יום של האיראנים אל מול האידיאולוגיה המוצהרת של 'משטר האיאתאלות', כדברי אחת הסטודנטיות: 'יש שתי רפובליקות אסלאמיות: אחת של מילים ואחת של מציאות' (נאפיסי 2005: 355). בהשוואה למדינות אסלאמיות אחרות (שהבולטת שבהן היא ערב הסעודית)¹⁰ יש באיראן סובלנות לעניינים תרבותיים רבים: 'בקנה מידה אזורי, הממשל מתיר מידה מסוימת של חופש' (מנשרי 1999: 37). הספר מספק דוגמאות ליכולתם של האיראנים לצאת לחופשות בחוץ לארץ, להשתתף בקונצרטים ולצפות בסרטים, ואף ליכולתן של הנשים לגוון את לבושן. הדמויות בספרה של נאפיסי, ללא קשר לעמדתן הפוליטית, הן דמויות אנושיות המתמודדות עם קשיי היום-יום, והן בעלות שאיפות, חרדות ופרדוקסים באישיותן. כלומר, הספר הוא גם מקור המאפשר ללמוד על 'ההיסטוריה מלמטה' של החיים ברפובליקה האסלאמית.

הביקורת הספרותית של היצירות המוצגות בספר מלווה בביקורת פוליטית. הרומנים הנזכרים בספר משמשים את נאפיסי לשם ביקורת נוקבת על השלטון, והמילים והספרות הן נשקה. לא בכדי בחרה נאפיסי להעמיד את הרומן לוליטה של ולדימיר נבוקוב (נבוקוב 1986 [1955]) במרכז דיוניה הספרותיים, שכן רומן זה הוא סמל למאבק הפרט בעריצות. בלוליטה נבוקוב יוצא נגד משטרים טוטאליטריים החותרים לכפות עליו את האידיאולוגיה שלהם, בדומה למה שעושה המשטר האיראני

10 לשם השוואה, די לעיין בספרה של כרמן בן-לאדן על חייה בערב הסעודית: בן-לאדן 2005.

לדעת נאפיסי: 'אני חושבת על הבנות שלי... הדילמות שלהן, ויהיו אשר יהיו מוצאן ואמונתן, היו משותפות ונבעו מגזילת המאורעות האינטימיים ביותר ושאיפותיהן הפרטיות בידי המשטר' (נאפיסי 2005: 354). כמו לוליטה בספרו של נבוקוב, גם הנשים באיראן מנסות להימלט מהומברט עטוי העבאיה, ליצור לעצמן כיסים של פרטיות ולגלות איים של חופש בתוך אוקיינוס של איסורים:

זהו אם כן סיפורה של לוליטה בטהרן, המתאר איך העניקה לוליטה צבע שונה לטהרן, ואיך טהרן עזרה להגדיר מחדש את הרומן שכתב נבוקוב ועשתה אותו ללוליטה הזאת, לוליטה שלנו (נאפיסי 2005: 21-22, ההרגשה במקור).

ממקומה בגלות יכולה נאפיסי להשקיף על חייה באיראן באור חדש. מנקודת מבט זו היא רואה בלוליטה דמות החוצה גבולות של זמן, תרבות ואידיאולוגיה, דמות שהיא חלק מסביבה היסטורית חדשה. נאפיסי מחדירה 'נופך דרמטי במאפיינים סמויים של דמות או צורה מוקדמת ועל ידי כך שופכת אור פתאומי על ההווה' (סעיד 2005: 27).¹¹ נאפיסי מותחת ביקורת על שלטון חכמי הדת בהקבילה אותו לצנזור עיוור:

הצנזור הראשי באיראן עד תחילת 1994 היה עיוור. כמעט לגמרי. [...] עולמנו בשליטת המולות עוצב בעדשות חסרות צבע של צנזור עיוור' (נאפיסי 2005: 44-45).

שמות גיבוריה אף הם משמשים אותה להבעת ביקורת סמויה. כך היא מכנה את ראש ארגון הסטודנטים 'הג'האד האסלאמי' בשם מר פורסאטי (בתעתיק מדויק: פרצתי),¹² שם הנגזר מן המילה 'פּרֻצַת' בפרסית שפירושה הזדמנות, שעת כושר. בכך היא מרמזת כי ראשי השלטון באיראן הם אופורטוניסטים אשר ניצלו שעת כושר כדי לגרוף רווחים אישיים.

ביקורתה של נאפיסי את המשטר הנוכחי היא ביקורת נוקבת וחריפה, ולעומת זאת, היא אינה מבקרת את עריצות משטרו של השאה, ובכלל ממעטת לעסוק בתקופה

11 זוהי, על פי הסברו של סעיד, נקודת המבט הקונטרפונקטלית של המהגר, ראו: סעיד 2005: 15.

12 'מר פורסאטי, בתוקף תפקידו כראש הג'האד האסלאמי, אחד משני ארגוני הסטודנטים המוסלמים באוניברסיטה, הצליח להשיג את הכרטיסים הנחשקים' (נאפיסי 2005: 270).

רשימות ביקורת

זו. אחד האזכורים הבודדים של משטר השאה הוא בתיאור מאסר אביה, אחמד נאפיסי, ראש עיריית טהראן בשנת 1963:¹³

יום אחד נקראתי אל משרד המנהל באמצע שיעור היסטוריה של מורה אמריקני קפדן. שם הודיעו לי שזה עתה שמעו ברדיו שאבי, ראש העירייה הצעיר ביותר בתולדות טהרן, נכלא בבית-הסוהר [...] המחווה לא התקבלה בכרכה בחוגי העילית האירנית, ששמרה לו טינה בגלל מרדנותו לפני כן, והתקנאה בכבוד המיוחד שזכה לו עכשיו. הפיצוי הזעיר לבשורה הרעה היה שלא הצטרכתי להמשיך להתחנך בשוויץ (נאפיסי 2005: 71).

אמנם נאפיסי מתנגדת בלהט למשטר האיראני, אך ביקורת זו היא בעיניי חרב פיפיות, שכן היא חושפת את נקודת החולשה הכוללת שלה עצמה – את העובדה שהיא אימצה את מערכת הערכים של המערב ללא כל פקפוק וללא כל עוררין. ג'לאל אל-י אחמד (Al-e Ahmad), הסופר והפובליציסט האיראני, מכנה תופעה זו 'ר'רבוזאדג'י' (שיכרון, סינוור מהמערב). תכונה זו מורידה מערכו של הספר ועושה אותו לרומן מחאה נגד המשטר האיראני שבשל נקודת המבט שלו, שאינה שונה מההסתכלות הנפוצה על איראן במערב, הוא בעל ערך לקהל הקוראים המערבי. במילים אחרות, הספר מאשר לקוראים המערבים את דעותיהם הקדומות על המשטר האיראני. יתרה מזו, המחברת נוקטת גישה חד-צדדית: אמנם יש כמה גברים בשיעוריה הרגילים ואפילו כמה נשים בחוג הקריאה שלה, המתעקשים בלהט על הצורך ביישום התקנות האסלאמיות בהתאם לאידיאולוגיה המהפכנית האסלאמיסטית, אך בקוראי שורות אלו, לא חשתי כי נאפיסי מנסה להבין את מניעיהם ואת עמדותיהם של סטודנטים אלו. כך למשל, נאפיסי מחליטה להעמיד למשפט פומבי את היצירה גטסבי הגדול של פיץ'ג'רלד (Fitzgerald), משום שסטודנט אסלאמיסט בכיתה מערער על החלטתה ללמד יצירה זו בטענה שזהו רומן לא-מוסרי המרעיל את מוחות הצעירים. לכל אורך המשפט נאפיסי מתארת את טיעוני התביעה באופן חד-ממדי, מתנשא ועטור בסיסמאות. כך, למשל, היא מתארת את דבריו של מר ניאזי, התובע במשפט:

"במשך כל המהפכה הזאת דיברנו על העובדה שהמערב הוא האויב הגדול שלנו, הוא השטן הגדול, לא בגלל עוצמתו הצבאית, לא בגלל כוחו

13 ראו ספר זיכרונותיו בפרסית, המתעד את תקופת כהונתו בתפקיד ראש עיריית טהראן: נאפיסי, אחמד, 1378 [1999]. ברנדה-הא הם בזנדה-אנד (המנצחים הם גם המפסידים), תהראן: נשר-י עלם.

הכלכלי, אלא בגלל, בגלל" – ושוב הפסיק – "בגלל התנכלותו הזדונית לשורשיה של תרבותנו, "קבע מר ניאזי בהשתמשו במונח שייעשה אחר-כך לתו האיכות בביקורת של הרפובליקה האסלאמית על המערב. "ואם אתם רוצים לראות אונס תרבותי אין צורך לחפש במרחקים, הנה הספר הזה". הוא שלף את גטסבי מתחת לערימת הניירות והתחיל לנופף בו לעברנו (נאפיסי 2005: 171).

נאפיסי אינה מעלה בדעתה כי הסטודנטים שהיא מכנה 'הסטודנטים המוסלמים' פיתחו עוינות לסוגות אלה, כיוון שזיהו אותן עם המערב שעשק את איראן בתקופה הטרור-מהפכנית ו'נתפש כאשם במכלול הבעיות שהתרגשו ובאו על החברה (האיראנית) [...] וההתמערבות נתפשה כפוגעת בזהות העצמית המוסלמית של החברה האיראנית' (מנשרי 1995: 41). לעומת זאת, בעבור נאפיסי, שחונכה על קריטריונים תרבותיים מערביים ואירופוצנטריים, טקסטים ספרותיים אלו מגלמים ערכים אוניברסליים בלתי ניתנים לערעור.

בחינת הביוגרפיה של נאפיסי, כפי שהוצגה בראשית רשימה זו, שופכת אור על עניין זה. נאפיסי התחנכה במוסדות מערביים וחיה רוב חייה מחוץ לאיראן. היא הפנימה את 'המבט' המערבי ה'מנרמל', 'שממנו נראה כי המערב הוא המקור הבלעדי למשמעות ולתבונה ראויות לשמן' (רם 2006: 18). בהתאם לכך, היא מתבוננת באיראן ומספרת את ההיסטוריה שלה מנקודת מבט אירופוצנטרית (שוהט 2001: 19) שאינה שונה מזו של בן המערב, כפי שמתמע מתיאורו של ה'קוסם', אחד מידידיה הקרובים:

הוא כינה אותי "גברת פרופסור" – כינוי שנשמע מוזר פחות ומקובל יותר באיראן משהוא כאן. פעם סיפר לי שלשאלת חברים אחרי פגישתנו הראשונה: מה דעתו על הגברת פרופסור? הוא אמר אז: היא בסדר. היא אמריקנית מאוד – כמו גרסה אמריקנית של אליס בארץ הפלאות (נאפיסי 2005: 233).

אכן, נאפיסי מתבוננת לא פעם במתרחש באיראן כשם שאליס מתבוננת בארץ הפלאות: היא זרה, משונה ובעלת הגיון וזמן אחרים – אורחת סקרנית המתבוננת בהתרחשויות מבחוץ ואינה משתתפת בהן ממש.

דברי הביקורת של איריס לעאל על הגרסה העברית של הספר הנסקר כאן ממצים היטב את היחסים הדיאלקטיים של נאפיסי עם איראן ועם המערב:

רשימות ביקורת

מנגד מציבה נאפיסי את תרבות המערב ובעיקר את ארה"ב – המכה שהיא וסביבתה החברתית סוגדים לה בהתלהבות ובמידה של עיוורון; מעמידה בראשה את אליליה החילוניים, הסופרים שביצירותיהם קוראת נאפיסי, ומלמדת את קבוצת התלמידות הנבחרת, 'בנותיה', כפי שהיא מכנה אותן בטוב לב אימפריאליסטי במקצת (מלת השייכות 'שלי', המופיעה בצמידות לתארי שם ועצם רבים, כתחליף לשימוש בשם, מנכסת לטובתה של המספרת אנשים רבים מסביבתה החברתית והמקצועית), להבין ולאהוב אותן (לעאל 2005).

הביקורת המעמיקה שפרסם זה לא מכבר החוקר האיראני, חמיד דבאשי, מסבירה את סגירתה של נאפיסי למערב ואת גישתה האימפריאליסטית כלפי תלמידותיה. דבאשי גורס כי נאפיסי היא דוגמה טובה להצלחת פרויקט הקולוניאליזציה של המערב, פרויקט ששאף ליצור מעמד ביניים שיתווך בין המערב לבין הנשלטים. הציטוט שמביא דבאשי מפי הקצין תומס מקולי (Macaulay), ששירת בהודו, מבטא היטב שאיפה זו: 'עלינו ליצור [...] מעמד של אנשים שהם הודים בדמם ובצבעם, אך אנגלים בטעמם, בדעותיהם, במילותיהם ובאינטלקט שלהם' (Dabashi 2006). אפשר לומר כי אזאר נאפיסי היא גרסה אמריקנית מוצלחת של פרויקט כזה, כמאתיים שנה מאוחר יותר.

סגירתה של נאפיסי לתרבות המערב באה לידי ביטוי גם בהתעלמותה מעושרה של תרבותה שלה, התרבות הפרסית. דוגמה לכך היא היעדרו של כל אזכור, ולו לצורכי השוואה, של יצירות מודרניות חשובות מן הספרות הפרסית. חוסר זה בולט על רקע המופת שהיא רואה בספרות המערב ואפילו היותה מרצה לספרות זרה אינו מסביר אותו. כך למשל, נאפיסי מציגה את הביטוי הפרסי 'סַנְג־י צַבוּר' (האבן הסובלנית):

בפרסית יש ביטוי 'האבן הסבלנית', ומשתמשים בו לעתים קרובות בעתות דאגה ותהפוכות. אדם שופך לכאורה לתוך האבן את כל צרותיו ומצוקותיו. היא תקשיב ותקלוט את מכאוביו וסודותיו, וכך יירפא לו (נאפיסי 2005: 408-409).

ביטוי זה הוא בעל משמעות עמוקה בתרבות הפרסית, אך נדמה כי נאפיסי מציינת אותו כבדרך אגב. היא אף אינה מזכירה, למשל, את הרומן סנְג־י צַבוּר של הסופר האיראני הדגול צ'אדק צ'ובכ (1916-1998) מ-1966, העוסק בחייה העלובים של נערה צעירה שהתדרדרה לזנות ואף נרצחה, יצירה שללא ספק יכלה לשמש מקור לדיון במועדון הספרות.

סוגיות אלו מעלות שאלות מעניינות אשר ליחסה של נאפיסי לחייה בגלות מחד גיסא, ולמולדתה מאידך גיסא, כדבריה: 'היו סתירות או פרדוקסים מהותיים ברעיון 'הבית שלי'' (נאפיסי 2005: 122), או כפי שהיא כותבת במקום אחר:

במבט לאחור אני שמחה שלא תפשתי עד כמה אני עצמי פגיעה: אני, עם אוסף הספרים הקטן שלי, הייתי כשליחה מארץ שאיננה קיימת, באתי עם מלאי חלומותי לתבוע בחזרה את הארץ הזאת כביתי (נאפיסי 2005: 125-126).

האמנם הייתה איראן מולדתה של נאפיסי, או שמה, כפי שהיא מציינת במקום אחר, היא רואה בעצמה 'אזרחית העולם'?¹⁴ מן הציטוט שמביאה נאפיסי מפי אחת הסטודנטיות שלה משתמעת ביקורת על הדרך שבחרה – ביקורת חיצונית אך אולי גם ביקורת עצמית:

"אם כולם יעזבו", אמרה מאהשיד ועיניה מרותקות לרצפה, "מי יעזור לבנות משהו מהארץ הזאת? איך אנחנו יכולים להיות חסרי אחריות כל-כך?" זאת השאלה ששאלתי את עצמי יומם ולילה. לא ייתכן שכולנו נעזבו את הארץ, אמר לי ביו'אן – זה הבית שלנו' (נאפיסי 2005: 370, ההדגשה במקור).

ייתכן שנאפיסי נעזרת בדמותו חסרת הפנים של ידידה ה'קוסם' כדי להשתיק את ייסורי המצפון: 'ועצתו [של הקוסם] לי היתה שעליי לעזוב את אירן: לעזוב ולכתוב את הסיפור שלי וללמד' (נאפיסי 2005: 409).

לסיכום, לקרוא את לוליטה בטהרן הוא דיווח בעל ערך על שהתרחש באיראן בשני העשורים הראשונים למהפכה. ואולם, יש לקרואו בעין ביקורתית, שכן ככלות הכול יחסה של נאפיסי לאיראן הוא כיחסו של אמיר ששב לאפגניסטאן לאחר עשרים שנים של חיים באמריקה, כפי שהגדירו פריד נהג המונית: 'זאת אפגניסטאן האמיתית, אגא סאהיב. זאת אפגניסטאן שאני מכיר. אתה? אתה תמיד היית תייר כאן, פשוט לא ידעת את זה' (חוסייני 2004: 214; ההדגשה במקור). קולה של נאפיסי הוא קולם של איראנים שערכי המערב שבו את לבם. אי אפשר להתעלם מקול זה כשם שאסור להתעלם מקולות אחרים, רבי עוצמה לא פחות.

אורלי ר' רחימיאן

14 כך בראיון שקיים רוברט בירנבאום עם אזאר נאפיסי ב־5 בפברואר 2004. הראיון התפרסם באתר (<http://www.identitytheory.com>) (Birnbbaum 2004).

ביבליוגרפיה

- אליס, דבורה, 2005. *המסע של פרוונה* (תרגום מאנגלית: תמר לנדאו), ירושלים: שוקן.
- בן-לאדן, כרמן, 2005. *בתוככי הממלכה: חיי בערב הסעודית* (תרגום מאנגלית: אירית מילר), אור יהודה: כנרת.
- חוסייני, חאלד, 2004. *רודף העפיפונים* (תרגום מאנגלית: צילה אלעזר), תל אביב: מטר.
- לעאל, איריס, 2005. 'סגידה עיוורת למכה החדשה – ארצות הברית', *הארץ – מוסף ספרים*, 21.9.2005.
- מנשרי, דוד, 1995. *איראן במהפכה*, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.
- מנשרי, דוד, 1999. *איראן לאחר ח'מיני: אידיאולוגיה מהפכנית לעומת אינטרסים לאומיים*, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, מרכז תמי שטינמן למחקרי שלום.
- נבוקוב, ולדימיר, 1981 [1966]. *דבר, זיכרון* (תרגום מאנגלית: לאה דובב) תל אביב: ספרית-פועלים.
- נבוקוב, ולדימיר, 1986 [1955]. *לוליטה* (תרגום: דבורה שטיינהרט), תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- סטראפי, מרג'אן, 2005. *פרספוליס* (תרגום מצרפתית: ראובן מירן), תל אביב: אחוזת בית.
- סעיד, אדוארד, 2005. *פרויד והלא-אירופאי* (תרגום מאנגלית: יעל סלע), תל אביב: רסלינג.
- רם, חגי, 2006. *לקרוא איראן בישראל: העצמי והאחר, דת ומודרניות*, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- שוחט, אלה, 2001. *זיכרונות אסורים: לקראת מחשבה רב-תרבותית* (תרגום מאנגלית: יעל בן-צבי), תל אביב: בימת קדם לספרות.

Bevan, David, 1990. *Literature and Exile*, Amsterdam: Rodopi.

Birnbaum, Robert, 2004. 'Interview: Azar Nafisi', *Identitytheory.Com* 5.2.2004, retrieved from: <http://www.identitytheory.com/interviews/birnbaum139.php>.

Dabashi, Hamid, 2006. 'Native Informers and the Making of the American Empire', *Al-Ahram Weekly On-Line* 797, 1-7.6.2006, retrieved from: <http://weekly.ahram.org.eg/2006/797/special.htm>.

- Kaufman, Stephen, 'Iranian Women in Exile Finding Voices Through Literature', 2.11.2006, retrieved from: http://www.parstimes.com/news/archive/2006/washfile/women_literature_exile.html
- Kashani, Mohammad Sharif, December 1989. 'A Report of the Session to Honor Bozorg Alavi', *Par* 4: 11, p. 44, as cited in: Rahimieh, Nasrin, 1992. 'The Quince-Orange Tree, or Iranian Writers in Exile', *World Literature Today* 66: 1: 39.
- McAlister, Melani, 2000. *Epic Encounters: Culture, Media, and U.S. Interests in the Middle East, 1945-2000*, Berkeley: University of California Press.
- Menashri, David, 1992. *Education and the Making of Modern Iran*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Moaveni, Azadeh, 2005. *Lipstick Jihad: A Memoir of Growing Up Iranian in America and American in Iran*, New York: PublicAffairs.
- Mottahedeh, Negar, September 2004. 'Off the Grid: Reading Iranian Memoirs in Our Time of Total War', *MERIP*.
http://www.merip.org/mero/interventions/mottahedeh_interv.html.
- Rahimieh, Nasrin, 1992. 'The Quince-Orange Tree, or Iranian Writers in Exile', *World Literature Today* 66: 1: 39-42.
- Said, Edward W., 2001. *Reflections on exile, and other essays*, Cambridge, Mass. : Harvard University Press.
- Seidel, Michael, 1986. *Exile and the Narrative Imagination*, New Haven: Yale University Press.
- Shakman-Hurd, Elizabeth, 2004. 'The International Politics of Secularism: US Foreign Policy and the Islamic Republic of Iran', *Alternatives* 29: 115-138.
- Sreberny-Mohammadi, Annabelle and Mohammadi, Ali, 1994. *Small Media, Big Revolution: Communication, Culture, and the Iranian Revolution*, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Suleiman, Susan Rubin (ed.), 1998. *Exile and Creativity: Signposts, Travelers, Outsiders, Backward Glances*, Durham, N.C.: Duke University Press.